

Ikka need välted – no mida neist arvata?

Nele Salveste

Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi doktorant

Kui sattuda Saksamaal rääkima keeleteadlastega, kes tegelevad suulise kõne akustiliste omaduste uurimisega, ja öelda, et ollakse pärit Eestist, siis ootab ütlejat ees ehtsa germaani keele kõneleja suure intonatsioonikurviga lause: „Ah sina oled see, kelle keeles on konsonantidel ja vokaalidel kolm eri pikkust?” Ehk, eesti keel on suulise kõnega tegelevate teadlaste hulgas tuntud just oma kolme välte poolest ja see tunnus saadab teda juba 1938. aastast, kui professor Ariste esitles eesti keelt ja selle eripärast prosoodiasüsteemi rahvusvahelisel foneetikakongressil.

„Ah sina oled see, kelle keeles on konsonantidel ja vokaalidel kolm eri pikkust?” Mida see siis õieti tähendab? Mõtles sellistele sõnakolmikutele nagu: *Aknast paistis tuli; Tuppa astus Tuuli; Madis nautis meretuuli; Ei vargaid pea ei riiv ega taba; Eemalt paistis juba Tapa; Inimene ei tohi mitte tappa*. Tõepoolest paistab, nagu oleks tegu eri pikkusega vokaalide ja konsonantidega. Põhimõtteliselt seisab meie ees aga kaks küsimust: (a) küsimus sellest, mis tegelikult juhtub ehk kuidas välteid hääldatakse ja eristatakse, ning (b) kuidas välteid keelesüsteemi osana kirjeldada. Need on kaks küsimust, mis eristavad vältete n-ö foneetilist ja fonoloogilist kirjeldust. Eesti keele välted on oma foneetiliselt olemuselt keerukas süsteem. Seniilmunud välteuurimused on püüdnud tuvastada, missugused on need vältetele iseloomulikud omadused, ilma milleta me välteid omavahel ei eristaks. Vältete fonoloogiad süstematiseerivad neid tunnuseid ning suhestavad neid ülejäänud keelesüsteemi elementide — häälikute, silpide, taktide, sõnade ja lausetega.

Välde kui hääliku omadus

Mõtleme eespool toodud sõnade *tuli, Tuuli, tuuli* ning *taba, Tapa, tappa* hääldatakse. Tõepoolest, esimene silma või kõrva torkav erinevus puudutab häälikute kestust. Silbituuma või kahe silbi piirile jäävate häälikute kestused on kas lühikesed, pikad või ülipikad. See

tähelepanek ajendas Mihkel Vesket sõnastama 1879. aastal teooria¹, et välde on hääliku omadus. See teooria ehitas vältesüsteemi üles ühele elemendile: häälikute pikkusele. Teooria arendas lõpuni Paul Ariste oma 1953. aastal ilmunud õpikus „Eesti keele foneetika”.

Häälikuvälte teooria järgi on eesti keele häälikutel kolm välde ning kolmes erinevas vältes esinevad häälikud on foneemi definitsiooni järgi tähendust eristavad. Paul Ariste kirjutab, et foneemideks on kõik eesti keele vokaalid *a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü* ning sulghäälikud ja nende välted. Muudest konsonantidest toob ta välja häälikud *l, m, n, r, h, v, f* ja *š*, millel on samuti kolm tähendust eristavat välde. Ka diftongid ja konsonantühendid jagunevad pikkuse alusel teise ja kolmandasse vältesse: „Nimelt võivad eesti keele diftongid ja konsonantühendid olla kaheks foneemiks selle järgi, missugune on nende välde.”²

Häälikuvälte teooriat on kritiseeritud põhiliselt just sellepärast, et iga eri pikkusega häälikut ja häälikuühendit vaadeldakse kui iseseisvat foneemi ning seetõttu kasvab foneemide hulk ülisuureks ning jääb seejuures lahtiseks ja piiritlematuks.³ Seda kriitikat võiks analüüsida nii: kui lähtuda sellest, et iga erineva pikkusega häälik on tähendust eristav üksus ehk foneem, siis peaks olema eesti keeles 9 vokaali (*a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*), 4 klusiili (*k, p, t, t'*)⁴, 13 muud konsonanti (*l, l', m, n, n', r, h, s, s', f, š, v, j*), mis esinevad kolmes vältes, 18 diftongi, mis võivad esineda kahes vältes, ning 8 diftongi, mis esinevad üksnes kolmandas vältes⁵. See teeb kokku 122 foneemi, lisaks veel loendamata jäänud konsonantühendid. Seega, foneemide hulk kujuneb häälikuvälte teooria järgi ebaharilikult suureks ning selle piirid jäävad lõpuks määratlemata.

¹ Weske, Mihkel 1879. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis. Tartu: Dr M. Weske, Tartu universiteedi Eesti keele lektor. Schnakenburg'i trükk ja kulu.

² Ariste, Paul 1953. Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 104.

³ Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 11.

⁴ Ülakomaga on tähistatud palatalisatsioon, vrdl sõnade *palk* (omastav *palga*) ja *pal'k* (omastav *palgi*) hääldust.

⁵ Sõltuvalt erinevatest teoreetilistest käsitlustest on eesti keele jaoks esitatud mitmeid foneemiloendeid. Siinses artiklis lähtutakse Asu ja Teras (2009) esitatud foneemiloendist, vt Asu, Eva Liina, Pire Teras 2009. Estonian. Illustrations of the IPA. – Journal of the International Phonetic Association Vol. 39, Iss. 3, pp. 367–370.

Häälikuvälte teooria teine probleem on see, et ta ei suuda seletada, kuidas saadakse nendest erineva vältega häälikutest teine või kolmas välde keerulisemates silbistruktuurides. Teooria tekitab ootuse, et välde on erineva kestusega häälikute summa. Tegelikult see aga nii ei ole, kuigi näiteks kolmandavältelise sõna *laev* ainsuse osastavas (*nägin laeva*) paistab justkui esmavältelise *a* ning teisevältelise *e* summa. Aga juba sõna *väits* ainsuse osastav *väitsa* tõestab säärase matemaatika lihtsameelsust. Selles sõnas moodustavad kolmandavältelise esimese silbi kaks lühikest vokaali ning kolmandavälteline *t* ja esmavälteline *s*⁶, mille summa on rohkem kui kolm. Seega on keeruline öelda, mis vältes diftong või konsonantühend selles sõnas on. Need häälikuvälte teooria puudujäägid sunnivad oletama, et välde on häälikutasandist kõrgema tasandi omadus.

Välde kui silbi omadus

Enam-vähem samal ajal kui Mihkel Veske hakkas mõlgutama mõtteid vältevahelduslikest häälikutest, kirjutas Ferdinand Johann Wiedemann lühikestest ja pikkadest silpidest. Ehk siis, üheks alternatiivseks välde fonoloogiliseks kirjelduseks on silbivälte teooria, mille juured peituvad 19. sajandi lõpus ilmunud Wiedemanni eesti keele grammatikas „Grammatik der Estnischen Sprache”⁷. Silbivälte teooria ehitab vältesüsteemi üles juba kahele elemendile: pikkusele ja silbikaalule või aktsendile. Erinevalt häälikuvälte teoriast vaadeldakse pikkuse puhul aga silpide, mitte häälikute pikkusi. Silbikaal või aktsent koosneb mingisugusest muust prosoodilisest nähtusest kui pikkus. Valter Tauli seob aktsendi pingelise hääldusega pikkades silpides.⁸ Mati Hint räägib prosoodilisest

⁶ Ilse Lehiste on oma artiklis erinevate häälikute kestused erinevates häälikuühendites lahti analüüsinud ning näidanud, et välde ei puuduta paljalt häälikukestust, vaid silpide kestussuhet taktis. Vt Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – American Studies in Uralic Linguistics. Thomas A. Sebeok (ed.). Uralic and Altaic Series, vol. 1. Bloomington: Indiana University Publications, pp. 21–82.

⁷ Wiedemann, Ferdinand Johann 2011. Eesti keele grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

⁸ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, lk 17.

markeeritusest.⁹ Pingeline hääldus toob kaasa selle, et aktsentueeritud ehk kolmandaväeteline silp on aistinguliselt valjem, see kõlab justkui kõrgelt langeva intonatsiooniga ning selle häälikud on selgemini artikuleeritud. Aktsentueeritud silbi valjus, langev meloodia ning häälikute kvaliteet moodustavadki kokku nn prosoodilise markeerituse. Niisiis haarab silbivälte teooria endasse juba palju rohkem vältega seotud akustilisi nähtusi kui häälikuvälte teooria.

Juba Wiedemann on sõnastanud silbivälte teooria tuuma: silbid jagunevad lühikesteks ja pikkadeks, viimased neist võivad olla kas kerge või raske rõhuga¹⁰ ehk kerge aktsendi või raske aktsendiga¹¹ ehk siis markeerimata või markeeritud rõhuga¹². Silbivälte teooria puhul on just Tauli ja Hint rõhutanud, et tegemist ei ole enam kolmese vastandusega, vaid kaheste vastandustega kahel eri tasandil. Esimese tasandi kahene vastandus ehk binaarne opositsioon sünnib silbistruktuuri tasandil, kus vastanduvad lühike ja pikk (*tuli* vs. *Tuuli* ja *tuuli*). Teine kahene vastandus sünnib prosoodilisel tasandil, kus pikad silbid jagunevad kas prosoodiliselt markeeritud või markeerimata silpideks (*Tuppa astus Tuuli*; *Madis nautis meretuuli*). Sõna- või silbialguline konsonant vältevaheldust ei kannu.¹³ Niisiis viib silbivälte teooria eesti keele prosoodiasüsteemi üldiste fonoloogia teooriatega kooskõlla ning

⁹ Hint, Mati 1997b. Eesti kvantiteediastmed prosoodias ja morfofonoloogias. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. J. Viikberg (toim). Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 272.

¹⁰ Wiedemann, Ferdinand Johann 2005. Grammatik der Estnischhen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von K. Pajusalu und U. Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache, lk 138–139. Vt ka viide 7.

¹¹ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, 17.

¹² Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus; Hint, Mati 1997b. Eesti kvantiteediastmed prosoodias ja morfofonoloogias. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. J. Viikberg (toim). Tallinn: Eesti Keele Instituut.

¹³ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, 15; Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 14.

kaotab ära üliharuldase pikkuste kolmeastmelisuse, mis pani selle germaani keele kõneleja intonatsiooni kurvitama.

Tabel 1 esitab erineva vältega sõnu silbivälte teooria raamistikus. Olulised on rõhulise silbi struktuur ning selle prosoodiline markeeritus, mis eristab kolmandat vältet teisest. Teooria ilu peitub selles, et enam ei ole vaja arvutada kokku eri häälikute kestusi ning loetleda diftonge ja konsonantühendeid. Erineva häälikulise struktuuriga silbid on koondatavad kolme rühma ja erinevad häälikulised struktuurid sõnades on võimalik üldistada, nagu tabeli kolmandas reas näha võib. Tabelist ilmneb aga, et sõnastruktuuri üldistuste tasemel jäävad teine ja kolmas välde ikkagi eristamatuks. Siin tuleb veel kord mõista selle prosoodilise lisakvaliteedi olulisust, mis paneb pikad silbid üksteisest erineva ning tekitab teise ja kolmanda välte vastanduse emakeelse kõneleja tajus.

Tabel 1. Silbivälte teooria skemaatiline esitus koos näidetega

1.	Silbid		
2.	Lühikesed	Pikad	
3.	CV.(XX)	CVV.(CX), CVC.(CX), CVVCC.(CX)	
4.		kerge aktsendiga (Tauli 1973) ehk prosoodiliselt markeerimata (Hint 1997a)	raske aktsendiga (Tauli 1973) ehk prosoodiliselt markeeritud (Hint 1997a)
5.	taba	T apa ¹⁴	t appa
	Neid samu kirju.	Jäin temast s ammu maha.	Poisid astusid ühte s ammu.
	tuli	Tuppa astus T uuli.	Madis nautis meretuuli.
	vale	l aua	l auda
	väle	V äitse pea oli puidust.	Isa otsis kuurist v äitse.

Taju-uuringud on näidanud, et silbivälte teooria nõrkus peitub sedas- tuses, et „Vältemäärang ei iseloomusta tervet sõnavormi, vaid üksnes üht kindlat silpi”.¹⁵ Hint määratleb välte määramispiirkonnaks silbi selle osa, mis eelneb järgneva silbi alguskonsonandile.¹⁶ Arvo Eek ja

¹⁴ Sõna *Tapa* ortograafia ei reeda, et vokaalide vahel olev konsonant on tegelikult geminaat /tappa/, millest pool jääb esimesse ning teine pool teise silpi.

¹⁵ Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloo- gilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 19.

¹⁶ Samas, lk 15.

Einar Meister on näidanud, et kuulaja vajab välte määramiseks enam kui üht silpi.¹⁷ Pelgalt ühe rõhulise silbi piires ei ole kolmas välde teisest välttest eristatav¹⁸ ning kuulaja ei suuda kontekstita silpide puhul tuvastada, kas tegemist on teise- või kolmandavärtelise silbiga¹⁹. See kriitika ei ole aga siinkirjutaja arvates väga hästi põhjendatud. Tegelikult ei ole teada, missugustest elementidest keel tajus koosneb. Tänapäevased inglise keele taju-uuringud osutavad, et keelekategoriate moodustamiseks tajus kasutatakse väga suurt hulka akustiliselt detailset informatsiooni, mida ei pruugigi olla võimalik suruda fonoloogilise süsteemi. Fonoloogilise tõlgenduse eesmärk on aga suhestada välde kui nähtus ülejäänud keeletasanditega ning teooria poolt kehtestatud üksuste kaudu peaks olema võimalik läheneda keelesüsteemi kõrgematele tasanditele, analoogselt sellega, kuidas kirjeldavad häälikud sõnu. Mõiste *prosoodiline lisakvaliteet* või *aktsent*, mida silbivälte teooria kasutab, viitab juba iseenesest vajadusele siduda välde kõrgema tasandi struktuuriüksusega, kui seda on silp.

Välde kui kõnetakti omadus

Taktivälte teooria mõistmiseks tuleb teada, et lisaks juba eespool käsitletud pikkusele ja prosoodilisele markeeritusele iseloomustavad välteid rõhulise esimese ja rõhutu teise silbi kestuste suhted²⁰. Nende suhete arvutamiseks jagatakse esimese silbi kestus teise silbi pikkusega. Sõnades, kus silbituuma moodustab lühike, pikk vokaal või diftong (nt *tuli*, *Tuuli*, *tuuli*, *laua*, *lauda*), jagatakse nii teise kui ka kolmanda välte puhul selle vokaali või diftongi kestus teise silbi vokaali kestusega. Sõnades, kus esimese silbi riim koosneb tuumavokaalist ning koodakonsonandist²¹ (nt *Tapa*, *tappa*, *Aita*, *aita!*), arvutatakse suhted

¹⁷ Eek, Arvo, Einar Meister 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 11 ja 12, lk 912.

¹⁸ Samas, lk 910.

¹⁹ Samas, lk 912.

²⁰ Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – American Studies in Uralic Linguistics. Thomas A. Sebeok (ed.). Uralic and Altaic Series, vol. 1. Bloomington: Indiana University Publications, pp. 21–82.

²¹ Klassikaliselt jagatakse fonoloogiateooriates silp silbialguseks ning silbiriimiks. Silbiriim jaguneb omakorda silbituumaks ja -koodaks. Silbituum on alati kõige helilisem osa silbiriimist. Näiteks esimese silbi sõnas *väitma* moodustavad

sõltuvalt vältest erinevalt. Teise välte puhul jagatakse konsonant kaheks ning vokaali kestuse ja poole konsonandi kestuse summa jagatakse teise silbi lühikese vokaali kestusega. Kolmanda välte puhul jagatakse konsonant kolmeks ning suhte arvutamiseks liidetakse esimese silbi tuumale $2/3$ konsonandi kestusest. Konsonantühendite puhul kuulub ühendi viimane konsonant alati uude silpi ning esisilbi kestus arvutatakse samuti koodakonsonantide kestused tuumale liites. Nagu juba eelnevalt mainitud, sõna- või silbialguline konsonant välte määramisel rolli ei mängi ning sellepärast jäävad need kestussuhete arvutamisest välja. Selliselt arvutatud suhted on esimese, teise ja kolmanda välte puhul vastavalt 2:3 ehk 0,6; 3:2 ehk 1,5 ja 2:1 ehk 2. Nendest suhetest on näha, et teise silbi kestus on esimese silbi kestusega pöördvõrdelises seoses: mida pikem on esimene silp, seda lühem on teine silp.

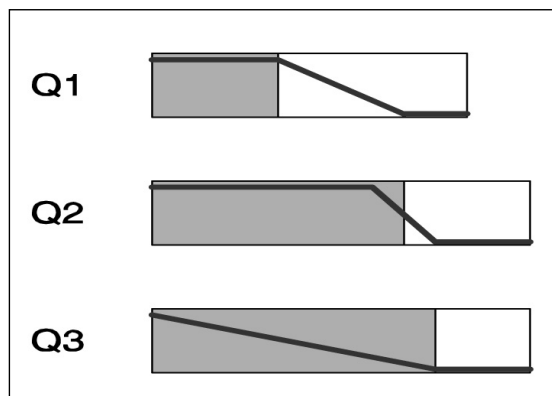
Taktivälte teooria defineerib väga selgelt ka prosoodilise markeerituse. Prosoodiline markeeritus on eelkõige kolmandat vältet teistest vältetest eristav intonatsioonikontuur. Loomulikult on sellesse kaasatud ka muud akustilised nähtused, nagu näiteks valjus või häälikute kvaliteet, aga sõnameloodia eristab välteid kõige süstemaatilisemalt ja seda on võimalik reeglistada. Lugeja võib siinkohal katsetada, kuidas ta ütleb lauseid *Aknast paistis tuli*, *Tuppa astus Tuuli* ning *Madis nautis meretuuli*. Enda kõne tähelepanelik analüüsimine peaks viima järeldusele, et kui me hääldame sõna *tuli* või tüdrukunime *Tuuli*, siis intonatsioon esimeses silbis on veidi kõrgemal kui teises silbis ning selle sõna kahe silbi piiril intonatsioon justkui astub astme võrra allapoole. Kui Madis aga naudib meretuuli, siis sõnas *tuuli* kostub, nagu langeks intonatsioon ühtlaselt terve esimese silbi jooksul ning on juba esimese silbi lõpus sama madalal kui teises silbis. Pärtel Lippus jt²² on oma

---

silbialguskonsonant *v* ja silbiriim *äit*, mis jaguneb omakorda silbituumaks *äi* ning koodakonsonandiks *t*.

²² Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2007. The tonal component in perception of the Estonian quantity. – The Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences, Saarbrücken, 6–10 August 2007, <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1029/1029.pdf>, lk 1049–1052; Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2009. The tonal component of Estonian quantity in native and non-native perception. – *Journal of Phonetics*, vol 37, lk 388–396; Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2011. The role of the pitch cue in the perception of the Estonian long quantity. – *Prosodic Categories: Production, Perception and Comprehension*. Ed. S. Frota, G. Elodieta, P. Prieto. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, lk 231–242.

tajukatsetega näidanud, et intonatsioonikontuur on emakeelsele eesti keele kuulajale väga oluliseks välteid eristavaks tunnuseks. Väldete akustilised omadused on illustreeritud joonisel 1.

Joonis 1. Väldete akustiliste tunnuste skemaatiline kujutus. Hall ristkülik kujutab 1. silbi, valge ristkülik 2. silbi kestust, jooned intonatsiooni liikumist (kohandatud Eva-Liina Asu (2004) avaldamata doktoritööst „The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation”).

Niisiis, taktivälte teooria koosneb jällegi peaasjalikult kahest elemendist: kestussuhetest ja prosoodilisest markeeritusest, mis haakub silbivälte teooria puhul käsitletud pingsa hääldusega ning sellest johtuva prosoodilise markeeritusega. Taktivälte teooria on formuleerunud mitmete autorite töödes²³. Eek ja Meister²⁴ seovad välte silbist suurema üksuse, takti ehk jalaga. Takti moodustavad tavaliselt rõhuline ja sellele järgnev rõhutu silp. Hääldusenergia erinev jaotumine taktis põhjustab tasakaalustatud ja tasakaalustamata taktide tekke. Esimese ja teise välte puhul on hääldusenergia ehk hääldusintensiivsus kahele takti moodustavale silbile jaotunud võrdselt, kolmandas vältes aga mitte. Hääldusintensiivsust hinnatakse kahe silbi kestussuhte ning sõnameloodia

²³ Vt viited 5, 21, 23, 24 ja 25.

²⁴ Eek, Arvo, Einar Meister 1997. Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs. Segmental Quantity. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. I. Lehiste, J. Ross (eds.). Tallinn: Institute of Estonian Language, pp. 71–99; Eek, Arvo, Einar Meister 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus, 11 ja 12, lk 815–837 ja 904–918; Eek, Arvo, Einar Meister 2004. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (II). Takt, silp ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 4 ja 5, lk 251–271 ja 336–351.

liikumise alusel. Esmaväntelises taktis tasakaalustavad üksteist lühikese esimese rõhulise silbi ja rõhutu teise silbi poolpikk vokaal (kestussuhe 2:3). Teiseväntelises taktis on esimene pikk silp tasakaalustatud lühikese teise silbi vokaaliga (kestussuhe 3:2). Kolmandaväntelise takti puhul on tegemist tasakaalustamata hääldusenergiaga, sest kogu intensiivsus on koondunud rõhulisse silpi. Rõhulise silbi kestus on kõige pikem ja teise silbi vokaal kõige lühem (kestussuhe 2:1) ning esimest silpi ise loomustab suurem hääldusintensiivsus kõrgelt langeva intonatsiooni näol²⁵. Tabel 2 üldistab taktivälte teooria.

Tabel 2. Taktivälte teooria skemaatiline esitus koos näidetega

1. Taktid:	tasakaalustatud		tasakaalustamata
2. Silbikestused:	lühike + pikk	pikk + lühike	ülipikk + ekstralühike
3. Välde	I	II	III
4. Näited	tuli	Tuuli	nautisin meretuuli.
	rada	lauda uks	Istuge lauda! Ehitas uut lauta.

Kolmandaväntelisuse tasakaalustamatus peegeldub ka selles, et kolmandavänteline silp võib esineda erandlikuna ka ühesilbilise sõna ehk jalana, nagu näiteks juba eespool toodud sõna *väits*. Esma- või teiseväntelised silbid ei saa esineda seevastu kunagi üksi, vaid eeldavad järgneva silbi olemasolu²⁶.

Nii silbi- kui ka taktivälte teoorial on oma seletusjõud ning väldete õpetamiseks ja õppimiseks sobib ilmselt kombineerida mõlemat. Taktivälte teooria suureks eeliseks on, et ta abstraherib vältesüsteemi veel kõrgemale tasandile, kui teeb seda silbivälte teooria. Taktivälte teooria puhul ei pea enam tegelema eri struktuuriga silpide väldetega, vaid kõne jaguneb rõhulisest ja rõhutust osast koosnevateks kõnetaktideks, mis võivad olla tasakaalustatud või tasakaalustamata ning tasakaalustatud kõnetaktid jagunevad kestussuhte alusel omakorda esimeseks või teiseks

²⁵ Eek, Arvo, Einar Meister 1997. Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs. Segmental Quantity. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. I. Lehiste, a J. Ross (eds.). Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 78.

²⁶ Ross, Jaan, Ilse Lehiste 2001. The Temporal Structure of Estonian Runic Songs. Phonology and Phonetics, vol 1. Aditi Lahiri (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, pp. 42.

välteks. Seejuures on eespool mainitud binaarsete opositsioonide puu hargnemise koht äärmiselt oluline, sest selle kaudu suudab taktivälte teooria näiteks ära seletada, miks käituvad ühesilbilised sõnad keeles teisiti kui kahe- või enamasilbilised sõnad. Lisaks sellele on kõnetakt eesti keeles rütmiüksus, mille kaudu on võimalik läheneda kõrgema tasandi, nagu näiteks intonatsiooni kirjeldamisele.

Kokkuvõte

Loomulikult peitub hääliku-, silbi- ning taktivälte teooriates, eriti taktivälte puhul, veel nii mõndagi, mille käsitlemiseni me ei jõudnud. Lisaks teoreetilistele käsitlustele sai aga mõnevõrra lahti seletatud ka väldete n-ö foneetiline olemus ehk see, millised akustilised nähtused on seotud vältehäälduse ning -tajuga. Me saime teada, et välted realiseeruvad kahe silbi jooksul esimese ja teise silbi kestussuhetena. Lisaks kestussuhetele mängivad vältehäälduses ja -tajus rolli intonatsioon ning intensiivsus.

Ja kui peakski jälle juhtuma, et germaani keele kõneleja tahab rääkida kolme erineva pikkusega häälikutest, siis peaks sügavalt sisse hingama ja alustama juttu sellest, et üksnes üksikvokaale ja -konsonante ning teatud sõnatüüpe vaadates paistab see nii olevat, aga kui kõikidele keeles võimalikele sõnatüüpidele ja häälikujärgenditele otsa vaadata, siis on see järeldus kindlasti ekslik. Välde on keerulisem prosoodiline nähtus, mida tuleb vaadelda häälikust kõrgema üksuse, silbi või takti omadusena ning mis hõlmab endas erinevate akustiliste nähtuste, nagu nt pikkuse ja intonatsiooni, kombinatsiooni.

Tänu

Artikli autor on väga tänulik Pire Teraselle ja Eva Liina Asu-Garcíale ning Oma Keele toimetuskolleegiumile, kes oma kommentaaridega aitasid olulisel määral artikli valmimisele kaasa.